

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 10 Sayı: 49 Volume: 10 Issue: 49

Nisan 2017 April 2017

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

PEDRO TEIXEIRA'IN SEYAHATNAMESİNE GÖRE XVII. YÜZYILIN BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİ'NİN GÜNEY VİLAYETLERİ
SOUTHERN PROVINCES OF THE OTTOMAN STATE AT THE BEGINNING OF XVIIth CENTURY ACCORDING TO PEDRO TEIXEIRA'S TRAVELOGUE

Orhan YAZICI*
Abdullah Sami TEKİN**

Öz

XVII. yüzyılın başlarında Hindistan'dan İtalya'ya karadan seyahat eden Portekizli tarihçi ve seyyah Pedro (Peter) Teixeira'in *The Travels of Peter Teixeira from India to Italy by Land* başlıklı seyahatnamesi, 9 Şubat 1604 tarihinde Goa'dan başlayıp Hürmüz-Basra yoluyla Akdeniz'den Venedik'e uzanan yolculuğunu anlatmaktadır. Teixeira, bu yolculuğunda Basra, Necef, Kerbela, Bağdat, Ana, Halep, Antakya, İskenderun ve Kıbrıs'ı ziyaret etmiştir. Onun XVII. yüzyılın hemen başlarında uğramış olduğu Osmanlı Devleti'nin güney vilayetleri hakkında verdiği bilgiler oldukça dikkat çekicidir. Özellikle şehirlerin tasviri, nüfusu, etnik yapısı, inançları, tarihî yapıları, askerî varlığı, idarî ve hukukî yapısı hakkındaki bilgiler, tarihi açıdan önemli olduğu kadar, oryantalist bakışı yansıtmaları bakımından da önemli örneklerdendir. Bu çalışmamızda Pedro Teixeira'in seyahatnamesinde, Osmanlı Devleti'nin güney vilayetleri hakkında verdiği bilgileri değerlendirmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Pedro (Peter) Teixeira, Seyahatname, Osmanlı Devleti, Basra, Bağdat, Halep, Antakya, İskenderun, Kıbrıs.

Abstract

The travelogue of Portuguese historian and traveler Pedro (Peter) Teixeira who traveled from India to Italy by land titled *The Travels of Peter Teixeira from India to Italy by Land* narrates the journey that began from Goa in February of 1604 and continued to Venice via Hürmüz-Basra over Mediterranean Sea at the beginning of early XVIIth century. Teixeira visited Basra, Najaf, Karbala, Baghdad, Ana, Aleppo, Antioch, Alexandretta and Cyprus during this journey. The information about the Ottoman State's southern provinces given by him just at the beginning of XVIIth century is quite remarkable. Especially, the information about the description of the cities, population, ethnic structures, religious faith, historical structures, military existence, administrative and financial organizations are both important historically and accepted as examples of orientalist perspective in terms of early period. In our study, we have tried to evaluate the travelogue of Pedro Teixeira and the information about the southern provinces of The Ottoman State on the route.

Keywords: Pedro (Peter) Teixeira, Travelogue, Ottoman State, Basra, Baghdad, Aleppo, Antioch, Alexandretta, Cyprus.

Giriş

1498 yılında Ümit Burnu'nu dolaşıp Hindistan kıyılarına ulaşan Portekizliler, 1510 yılında önemli bir ticaret merkezi olan Goa'yı ve 1514'te Hürmüz'ü ele geçirerek kısa süre içerisinde Hint sularında hâkimiyet kurdular.¹ Böylece Arapları devre dışı bırakarak Hindistan ile Avrupa arasında bir ticaret tekeli kurmayı başaran Portekizlilerin, Hint okyanusundaki askerî ve ticarî hâkimiyetleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun müdahalelerine rağmen,² XVI. yüzyılın sonlarına kadar sürdü.³ Ancak bu yüzyılın sonlarında özellikle Hollanda, Fransa ve İngiltere'nin peş peşe Hint sularında faaliyet göstermeye başlaması, Portekizlilerin etkisini zayıflatmaya başladı. 1580 yılında İspanya'nın hâkimiyetine girerek bağımsızlığını yitiren Portekiz'in Hindistan ve Basra körfezi arasındaki denizcilik faaliyetleri ise yüksek tonajlı yük gemileri ve etkili donanmalarına duyulan ihtiyaçtan dolayı bir süre daha devam etti.

Her ne kadar Portekizliler, Hindistan ile Avrupa arasındaki etkili ticaretlerini kaybetmiş olsalar da onların yetiştirdiği denizci ve seyyahların faaliyetleri uzunca bir dönem bölge tarihindeki yerini korudu. Bu seyyahlardan birisi de XVI. yüzyılın sonlarından XVII. yüzyılın ortalarına kadar Pasifik Okyanusu, Hint Okyanusu, Akdeniz ve Atlas Okyanusunda gerçekleştirdiği seyahatler sonucunda gözlemlerini kaleme alan Pedro (Peter) Teixeira'dir. Doğum tarihi tam olarak bilinmeyen ancak XVI. yüzyılın ikinci yarısında Portekiz'de dünyaya geldiği tahmin edilen Teixeira'in biyografisiyle ilgili bilgiler kısıtlıdır.⁴ Pedro Teixeira

* Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Kampüs/MALATYA email: orhan.yazici@inonu.edu.tr

** Uzman, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi, Kampüs/MALATYA email: asamitekin@gmail.com

¹ Henry Beveridge (1858), *A Comprehensive History of India*, Edinburgh: Blackie&Son, s.182.

² Osmanlı İmparatorluğu'nun Portekizlilerle Hint sularındaki mücadelesi hakkında geniş bilgi için bkz. M. Yakub Mughul (1987), *Kanuni Devri*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. Ayrıca bkz. Tanju Demir (2015), *Denizlerdeki Osmanlı*, İzmir: Yakın Kitabevi, s.27-30.

³ Yusuf Hikmet Bayur (1987), *Hindistan Tarihi II*, Ankara: TTK Yayınları, s.31 vd.

⁴ John Gorton, Teixeira'in 1570 civarında dünyaya geldiğini tahmin etmektedir. Bkz. John Gorton (1833), *A General Biographical Dictionary Vol. II*, London: Whittaker & Co., s.1018.

hakkında ilk tafsilatlı bilgiyi veren *Biyographie Universelle ou Dictionnaire Historique* adlı bibliyografya eseri olmuştur. Teixeira'in Portekizli bir tarihçi ve seyyah olduğundan bahseden bu eserde onun bir süre Portekiz sömürgeci olan Hürmüz adalarında ve İran'da ikamet ederek Farsçayı öğrendiği ve Tarihçi Mirhond'un eserini incelediği bilgisi verilmektedir. Ayrıca Teixeira'in seyahatnamesinin 1610 tarihinde *Relaciones de Pedro Teixeira, del Origen, descendencia y seuceccion de los reyes de Persia y de Hormuz, y de una viage hecho por el mismo autor, desde la India-oriental hasta Italia por tierra*, adıyla sekiz bölüm halinde Fransızca olarak yayınlandığı kaydedilmektedir.⁵ Bu eser, *Voyages de Texeira, ou l'Histoire des rois de Perse, etc.*, başlığıyla 1621'de Paris'te tekrar neşredilmiştir (Weiss, 1841: 48). Eserin Fransızca'dan İspanyolca'ya tercümesi ise 1681 yılında C. Barbin tarafından *Voyages de Texeira, ou l'Histoire des rois de Perse, traduite d'espagnol en françois* başlığıyla yayınlanmıştır.⁶ Pedro Teixeira'in seyahatnamesinin bu çalışmamızda kullandığımız İngilizce nüshası ise *The Travels of Peter Teixeira from India to Italy by Land* başlığıyla 1710 yılında Londra'da, XV bölüm, 89 sayfa metin, İçindekiler ve İndeks halinde neşredilmiştir.⁷

Eserinde kendisiyle ilgili neredeyse hiçbir bilgi vermeyen Pedro Teixeira'in biyografisiyle ilgili çok az bir bilgiyi Alman haham ve tarihçi Dr. Meyer Kayserling'in, Israel Joseph Benjamin'in *Eight Years in Asia and Africa from 1846-1855* adlı eserine yazmış olduğu "Giriş" bölümünde buluyoruz.⁸ Doğum tarihi ve yeriyle ilgili herhangi bir bilginin verilmemesi bu bölümde Kayserling, Peter Teixeira'in Lizbon'da yaşayan Portekizli bir Yahudi aileye mensup olduğunu söylemektedir (Benjamin, 1859: 3 vd). Ona göre, dönemin Yahudi ailelerinde gelenek olduğu üzere gerçek dinî kimliklerin saklandığı ve ancak aile reisinin ölümünden önce evlatlarına bu kimliklerini ifşa ettiklerinden bahisle, Teixeira'in de Yahudi kimliğini özenle sakladığını belirtmektedir. Hatta Teixeira'in seyahatleri esnasında kendisini Hristiyan olarak gösterdiğini ifade eden Kayserling, onun seyahatlerini tamamlayıp, Antwerp'e ulaştıktan sonra da koyu bir Katolik olarak hayatını devam ettirdiğini, ancak ölümüne yakın bir zamanda Yahudi kimliğini ifşa ettiğini belirtmektedir (Benjamin, 1859: 4 vd).

Pedro Teixeira ve eseriyle ilgili Batı'da yapılan ilk ve tek akademik çalışma ise William F. Sinclair'in tercüme, Donald Ferguson'un ise açıklama ve giriş bölümleriyle eseri yeniden neşridir. Bu neşre, Teixeira'in *Kings of Hurmuz* ve *Kings of Persia* adlı notları da ilave edilmiştir.⁹ Bu çalışmanın "Giriş" bölümünde Pedro Teixeira ve eseriyle ilgili oldukça önemli bilgiler mevcuttur. Buna göre; Teixeira'in mesleği ya da eğitimiyle ilgili herhangi bir bilgi bulunmamakta, onun hangi yılda ve ne sebeple Hindistan'a gittiği bilinmemektedir. Ancak Hindistan'da uzun süre bulunmuş bir asilzade olan Jolio Gago de Andrade ile birlikte 5 Ocak 1586 yılında yola çıkıp, 1586 yılının Eylül ayında Goa'ya ulaşmış olması muhtemeldir. Aynı dönemde Ruy Gonsalves da Camara yönetimindeki bir Portekiz filosunun, Kızıldeniz ve İran Körfezi'nde Türkler tarafından yenilgiye uğratıldığı ve Türklerin beraberlerinde Portekizli tutsakları götürdükleri haberinin Goa'ya ulaşmıştı. Bunun üzerine Portekizliler, Türklerin bu tür saldırılarını önlemek üzere bölgeye bir filo göndermeye karar vermiş, Teixeira de bunu bir fırsat olarak değerlendirmiştir (Sinclair, 1902: IV vd).

9 Ocak 1587 tarihinde iki kalyon, üç kadırgadan oluşan Martim Affonso de Mello komutasındaki filo ile yola çıkan Teixeira'in verdiği bilgilere göre Portekiz filosunun ilk uğrak noktası Ampaza olmuştur. Oradan Pate, Lamo adası, Malindi ve Mambosa'ya uğrayıp, Malindi'de erzak ikmal, Scotra'da ise su ikmal yapan Portekiz filosu, Hürmüz'de bir kaç gün konakladıktan sonra boğazı geçip Kişm'e ulaşmış, ancak burada Mello'nun hastalanması sebebiyle Hürmüz'e geri dönmüştür. Mello'nun ölümü üzerine seferi tamamlayamayan Portekiz filosu, Eylül ayının sonuna kadar Hürmüz'de kalmış, daha sonra Simao da Costa komutasında Ekim 1587 tarihinde Goa'ya dönmüştür (Sinclair, 1902: VI vd). 4 Şubat 1588 tarihinde Manoel de Sousa Coutinho komutasındaki bir filoyla bu defa Ceylon adasına yapılan sefere katılan Teixeira, 1588 yılı Mart ayının başlarında Goa'ya dönüş yolundaki izlenimlerini *Kings of Persia* adlı eserinde zikretmiştir. Mart ayının sonunda Goa'ya ulaşan Teixeira'in bu yılın sonuna kadar burada kaldığı bilinmektedir (Sinclair, 1902: X vd).

Sinclair, Teixeira'in bu tarihten 1591 yılına kadar eserlerinde suskun kalması karşısında onun muhtemelen Mambosa'da bir kale inşa etmek üzere harekete geçen Osmanlı denizcisi Mir Ali Bey'e karşı Thome de Sousa Coutinho komutasında sevk edilen Portekiz donanmasıyla bu sefere iştirak etmiş olabileceğini söylemektedir. 30 Ocak 1589'da başlayan seferle Türk donanması mağlup edilip, Mir Ali Bey ile birlikte pek çok Türk denizcisi esir edilmiş ve 16 Mayıs'ta Goa'ya geri dönmüştür (Sinclair, 1902: XI).

⁵ De M. Weiss (1841), *Biyographie Universelle ou Dictionnaire Historique Vol. VI*, Paris: Furne et Libraires Editeurs, s.48.

⁶ Bkz. Pedro Teixeira (1681), *Voyages de Texeira, ou l'Histoire des rois de Perse, traduite d'espagnol en françois*, (Ed. C. Barbin).

⁷ Pedro Teixeira'in eserinde sayfa numaraları 80. sayfadan sonra 81 yerine, 73 olarak yazılmış ve bu hata sonraki sayfalarda devam etmiştir. Eser 89 sayfadır. Sayfa numarası bulunmayan Contents ve Index bölümlerini içeren 6 sayfayla birlikte toplam 95 sayfadır. Bu neşrin kimin tarafından yapıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bkz. (1710), *The Travels of Peter Teixeira from India to Italy by Land*, London.

⁸ Bkz. J. Joseph Benjamin II (1859), *Eight Years in Asia and Africa from 1846-1855*, Hanover: s.1-6.

⁹ (1902), *The Travels of Pedro Teixeira; with his "Kings of Hurmuz", and Extracts from his "Kings of Persia"*, (Trans. William F. Sinclair, Donald Ferguson), London: Hakluyt Society.

Teixeira'in notlarında 1589 yılının geri kalanında nerede ve nasıl zaman geçirdiği bilinmemekle birlikte kendi yorumlarından anlaşıldığı kadarıyla 1590 ve 1591 yılları boyunca "Çin Ölümü" ya da "Asya Kolerası" denilen salgın hastalıktan tahrip olan Koçin (Cochin)¹⁰ şehrinde ikamet ettiği anlaşılmaktadır (Sinclair, 1902: XV). 1591-1593 yılları arasında nerede olduğuyula ilgili bilgi bulunmayan Teixeira'in zamanını Batı Hindistan kıyılarında bir yerlerde geçirmiş olabileceği tahmin edilmektedir. 1593 yılında Hürmüz'e gitmek üzere tekrar yola çıkan Teixeira'in, bu ziyaretinin sebebi açıklanmamış olsa da açık bir şekilde zamanını İran ve Hürmüz tarihini incelemek için Farsça öğrenmek amacıyla geçirdiği bilinmektedir. Bu dönemde Mirhond ve Turan Şah'ın kroniklerini tercüme eden Teixeira, dönemle ilgili gözlemlerini de bu eserlerinde sunmuştur (Sinclair, 1902: XVI).

Teixeira, *Kings of Hurmuz* adlı eserinde ikamet ettiği süre içerisinde bu adanın kısa bir tasvirini yapmıştır. 1597 yılında İran'ın kuzeyinde bulunan Mazendaran şehrini ziyaret etmiş ve aynı yıl içerisinde Hürmüz'den ayrılarak Goa'ya dönmüştür (Sinclair, 1902: XVII). 24 Eylül 1597'de Felemenkilerin Uzak Doğu'da bulunan Portekiz sömürgelerine saldırması sebebiyle Malaka'ya giden Lourenço de Brito'nun komutasındaki filo ile ayrılan Teixeira, Malaka boğazında demir atılmasından istifade ederek Pulo Jarak'ta kıyıya çıkma fırsatı bulmuş ve bölge hakkında bilgi vermiştir. Malaka'ya varduktan sonra Malaya takımadalarının doğal yaşam ve bitki örtüsü hakkında bilgi toplamak üzere sonraki iki hafta boyunca orada konaklamıştır (Sinclair, 1902: XVII). Sinclair'in Peter Teixeira hakkında buraya kadar verdiği bilgiler onun *Kings of Hurmuz* ve *Kings of Persia* adlı eserlerinden süzdüğü sathi bilgiler ile dönemin Portekiz kaynaklarından doğrulamaya çalıştığı bilgilerdir.

Pedro Teixeira'in Hindistan'dan İtalya'ya karadan seyahati ile ilgili bilgilere ise *The Travels of Peter Teixeira from India to Italy by Land* adlı eserinin ilk bölümünde şahit oluyoruz. Bu seyahate çıkış amacı ve rotasıyla ilgili bilgiler veren Teixeira, eserin ilk bölümünde Malaka'dan, memleketi Portekiz'e dönmek istediğini ve bunu Filipin (Philippine) adaları yoluyla yapma kararını verdiğini ve 1 Mayıs 1600 tarihinde Malaka'yı terk ettiğini söylemektedir (Teixeira, 1710: 1 vd). 22 Haziran'da Manila'ya ulaşan Teixeira, burada Vali Don Francisco Tello de Meneses'den Yeni İspanya'ya gitmek için izin almış, San Bernardino boğazından geçerek, uzun ve meşakkatli bir yolculuktan sonra 1 Aralık 1600 tarihinde Acapulco'ya ulaşmıştır (Teixeira, 1710: 3-7). 31 Mayıs 1601 tarihine kadar Mexico, La Puebla de Zaragoza (La Puebla) ve Vera Cruz (St. Juan de Ulua) şehirlerini gezen Teixeira, Florida, Bermuda ve New Foundland kıyıları yoluyla zor geçen bir deniz seyahatinin ardından 6 Eylül tarihinde St. Lucar'a, iki gün sonra da Sevilla'ya ulaşmış, dolambaçlı bir rota takip ettikten sonra 8 Ekim 1601 tarihinde Lizbon'a varmıştır (Teixeira, 1710: 7-9).

Teixeira, Malaka'dan ayrılmadan önce Hindistan'dan memleketine gidecek olan gemiler vasıtasıyla Portekiz'e gönderdiği büyük meblağdaki bir parayı arkadaşlarına emanet etmiş, ancak Lizbon'a vardığında bu paranın bazı sebeplerden dolayı yerine ulaşmadığını öğrenip, hayal kırıklığına uğramıştı. Bu yüzden yaklaşık iki buçuk yıl boyunca burada parasını beklemiş, ancak emanet gelmeyince bir kez daha doğuya gitme kararını almıştır. 28 Mart 1603 tarihinde Pero Furtado de Mendoc komutasındaki bir filo ile Hindistan yönünde yola çıkmış ve 14 Ekim 1603 tarihinde Goa'ya ulaşmıştır (Sinclair, 1902: XIX).

1. Teixeira'in Goa'dan Hürmüz'e Seyahati

Hindistan'da dört ay kaldıktan sonra Portekiz'e dönmek üzere bu defa okyanus yerine kara yolunu tercih eden Pedro Teixeira, 9 Şubat 1604 tarihinde Hürmüz (Ormuz/Harmuz)'e gitmekte olan bir Portekiz gemisine binmiş ve 17 Mart 1604'te Hürmüz'e ulaşmıştır. 14 Nisan'da Hürmüz'den Basra (Bazora)'ya giden başka bir gemiyle yola çıkan Teixeira, olumsuz hava şartları sebebiyle 21 Mayıs 1604 tarihinde Hürmüz'e geri dönmek zorunda kalmıştır (Teixeira, 1710: 9-13). Hürmüz'den ikinci kez Basra'ya gitmek üzere 17 Haziran 1604'te ayrılan Teixeira, bu defa Kışm (Queixome) adasının güneyinden seyahat ederek İran Körfezi'nin doğu kıyıları boyunca uzun süren bir yolculuktan sonra 25 Temmuz'da Karg adasına ulaşmıştır. Teixeira, Hürmüz'den Basra'ya seyahatinde körfeze dökülen nehirler ve bölgede yetişen ürünler hakkında bilgi verdikten sonra İran Şahı'na ait topraklarda bulunan Seyfü'd-din (Regh Ceyfadin) askerî garnizonundan bahsetmektedir. Buradan geçen Portekiz gemilerinin, tehlikelere karşı İran Şahlığı tarafından korunduğunu ifade eden Teixeira, demirledikleri Karg adasında yetişen ürünlerin Basra ve diğer limanlara taşındığını anlatmaktadır (Teixeira, 1710: 13 vd).

2. Basra (Bazora)

Karg adasından aldıkları Arap kılavuz eşliğinde yola çıkan Portekiz gemisi, 1 Ağustos 1604 tarihinde Şattü'l-Arab (Xat el Arab)'da demir atmıştır. Teixeira, Dicle (Tygris) ve Fırat (Euphrates) nehirlerinin Mezopotamya'nın en uç kısmında birleştiğini ve Türklerin burayı Kurna (Corna)¹¹ olarak adlandırdığı

¹⁰ Parantez içerisinde geçen yer ve şahıs adları, eserin orijinalinde verilen şeklidir. Çalışmamızda Türkçeye geçmiş halini kullanmayı tercih ettik.

¹¹ Sinclair, buranın dönemin haritalarında "Kurnah", "Kornah", "Kurna" olarak gösterildiğini bildirmektedir. Bkz. (1902), *The Travels of Pedro Teixeira; with his "Kings of Hurmuz", and Extracts from his "Kings of Persia"*, (Trans. William F. Sinclair, Donald Ferguson), London: Hakluyt Society, s.25.

bilgisini vermektedir. Burada Türklere ait bir kalenin bulunduğunu ve aynı bölgede Türklerle savaşan Musaleb oğlu Mübarek isminde güçlü bir Arap liderinin varlığından bahseden Teixeira, büyük bölümü çöl olan arazinin mümbit yerlerinin ise Türk korkusuyla terk edildiğini ifade etmektedir (Teixeira, 1710: 14).

6 Ağustos'ta bütün gemilerin yük indirip yük aldıkları Sorrage'ye ulaştıklarını ve burada yüklerini boşalttıklarını söyleyen Teixeira, burada bulunan kalenin karşısında, nehrin kenarında ve kıyı içlerinde ülkeyi Arap saldırılarından korumak için Türklerin bulunduğu bilgisini vermektedir. Sorrage'den bir tekneyle Basra (Bazora)'ya hareket eden Teixeira, Arap ve Türklerce meskûn olan bu şehrin Kat Anab nehrinin batısında düz bir ovada bulunduğunu ve şehrin kare planlı bir kaleye sahip olduğunu belirtmektedir. Geniş bir hendekle çevrili olan ve topraktan inşa edilen surların içinde ve dışında on bin hanenin yer aldığını söyleyen Teixeira, şehrin ana ticaret unsurunun el sanatları olduğunu, bölgede bol miktarda sebze, buğday, arpa, pirinç ve hurma üretildiğini, kereste yönünden ise bölgenin fakir sayılabileceğini bildirmektedir (Teixeira, 1710: 15).

Teixeira, Basra şehrinin yönetimi, askerî durumu ve ticarî hayatıyla ilgili olarak "Hükümet ve garnizona üç bin Türk, Kürt ve Arap asker bulunmaktadır. Ayrıca şehirde tüm askerî ve siyasî otoriteden sorumlu bir Paşa vardır. Şehirdeki gümrük gelirleri, yönetimin tüm masrafları karşılamaktır. Cephanelik olarak kullanılan depolarda çok miktarda ve iyi kalitede top vardır. Ayrıca güvenlik için sayıca az, küçük ve bakımsız kadirgalar bulunmaktadır... Bu kadirgalar Portekizlilere karşı değil nehir üzerinde Araplara karşı kullanılmaktadır... Bölgede Hürmüz yoluyla Hindistan ile ticaret oldukça canlıdır. Aynı zamanda Barhen, El Katif (Catifa), El Hasa (Lasan), İran, Bağdat ve Arabistan ile ticarî ilişkileri bulunmaktadır... Şehirde her çeşit altın ve gümüş sikke güncel değerinde bulunmaktadır. Buradaki darphanede basılan paralar gümüş ve bakırdandır. Larin (Larines) gümüşten imal edilmekte ve 65 Maradive mal olmaktadır. O da yaklaşık sekiz pens etmektedir. Diğer paraya ise Şahî (Xays) denilmekte ve İngiliz parası gibi yuvarlak olmakla birlikte değer olarak altı pense denk gelmektedir..." bilgisini paylaşmaktadır (Teixeira, 1710: 16).

Teixeira, Basra'da "Nehrin kenarında keşiş kulübesine benzer bir yapı gördüm ve ne olduğunu sordum. "İza ben Mariam" yani Meryem'in oğlu İsa adına yapılmış bir yapı olduğunu söylediler. Bu yapının bulunduğu geniş arazide palmye ağaçları bulunmakta ve bu ağaçlardan elde edilen gelirlerle masraflar karşılanmaktaydı. Bundan çok etkilendim. Böylesi bir şeyin Müslümanlarca saygı görmesi olağanüstü bir şeydi..." diyerek, bölgedeki dinî hoşgörü konusunda hayretini gizlememiştir (Teixeira, 1710: 17).

3. Nefef (Mexat Aly/Meşet Ali)

Pedro Teixeira, Dicle nehrinin debisinin yaz mevsiminin sonunda oldukça düşük olduğunu, o sebeple Bağdat'a gidecek gemilerin seyahate uygun olması için burada dört-beş ay kalmaları gerekebileceğini öğrenince Arabistan çölü yoluyla seyahatine devam etme kararını almıştır. Basra'dan 2 Eylül 1604 tarihinde ayrılan Teixeira, yol üzerindeki menziller, su kaynakları, arazi yapısı, Arap haydutlar ve oluşturdukları tehditlerle ilgili bilgiler verdiği iki haftalık meşakkatli bir yolculuktan sonra, 18 Eylül cumartesi günü Meşet Ali (Mexat Aly) dediği bugünkü Nefef şehrine ulaşmıştır. (Teixeira, 1710: 19) Yerleştikleri kervansaray hakkında; "Bu kervansaray (Karoancero), kervanların ve yolcuların dinlenmesi ve eğlenmesi için inşa edilmiştir. Manastırlardaki gibi kilitli kapıları olan odalara bölünmüş bir yapıdır. Odaların mahremiyetleri vardır ve içlerinde elbise asmak için düzenekler bulunmaktadır. Bazı hanların ortalarında su kuyusu ve hayvanları bağlamak için yerler bulunmaktadır. Bu hanların bazıları birkaç yüz insanı barındırabilecek ölçüdedir. Hana gelen yolculara, durumu iyi olan Müslümanlar tarafından yardım da yapılmaktadır..." diyen Teixeira, Osmanlı yönetimindeki Nefef'te kervansaray ve hanların durumuyla ilgili olumlu tespitlerini dile getirmiştir (Teixeira, 1710: 27).

Teixeira'in oldukça kısa bir süre kaldığı Nefef'in tarihiyle ilgili olarak; "Meşet Ali (Mexat Aly) ya da İmam Ali (Mam Aly), ikisi de Ali Camisi (Ali's Mosque) anlamına gelmektedir. Bu kasaba yaklaşık bin yıl önce kurulmuştur. O Muhammed'in Murteza Ali (Mortz Aly) adındaki yeğeni ve damadıdır. Şehir onun ve mezhebinin müritleri tarafından fethedilmiş bir şehirdir. Bunlar Sünnîlerle rakiptirler ve birbirlerine karşı düşmanlık beslemektedirler. Yerli halkla konuştuğumda Ali'nin küçüklükten beri yanında olan bir hizmetkârı tarafından Kûfe'de katledildiğini söyledi. Bu kent buradan çok uzakta değil ve yıkılmakta olan bir şehirdir. Ali'nin cenazesi burada yıkılmış, özel yağ ile yağlanmış, vasiyeti üzerine deve üzerinde taşınmış ve çölde toprağa verilmiştir. Müritleri daha sonra buraya gelmiş ve onun mezarını inşa ederek türbe haline getirmişler. Müritleri cömert bir şekilde başlılarda bulunmuşlar ve onun için bir cami yaptırmışlar... Yapının görünüşü ihtişamlıdır. Bölge türbeden dolayı kutsal olarak görülmekte ve bir şehre dönüşmektedir." şeklinde verdiği bilgiler, iyi bir gözlem ve tarih bilgisinin ürünüdür. Özellikle Şii-Sünnî anlaşmazlığına vurgu yapması ise bir oryantalistin bakış açısını ortaya koyması açısından önemlidir (Teixeira, 1710: 28).

Teixeira, Nefef'in hane sayısı, şehrin durumu ve su kaynaklarıyla ilgili olarak; "Elli-altmış yıl önce burada altı ila yedi bin hane bulunmaktaymış. Evler iyi inşa edilmişler, ancak şu an harabe şeklinde görünmekte. Şu an burada beş yüz civarında yerleşimci bulunmakta ve İran Şahı Tahmasb (Xa Thamas) 'ın ölümünden beri nüfusun azalmakta olduğunu söylemekte. Şehir bir surla çevrilmiştir. Cami ve evler tuğladan inşa edilmiştir. Şehirde su kuyusu bulunmakta fakat bu kuyularda su bulunmamaktadır. Büyük Türk, Sultan Selim tarafından Fırat nehrinden 3 fersah mesafeden su getirmek üzere bir su kanalı inşa edilmiştir. Bu kanal çok para ve emeğe mal olmuş." demektedir

(Teixeira, 1710: 29). Burada dikkati çeken en önemli konu şüphesiz ki, Necef gibi Şiiğin merkezi konumunda bulunan bir şehre, Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim'in büyük emek ve para harcıyarak yaptırmış olduğu su kanalından bahsetmiş olmasıdır.¹²

Teixeira, Necef'teki geçim kaynakları, dinî durum ve idarî yapıyla ilgili olarak da; *"Bölgede odun ve kereste kıtlığı yaşanmakta, buğday, meyve ve kümes hayvanları gibi mallar dışarıdan getirilmektedir... İnsanların büyük çoğunluğu beyaz tenli ve inatçı karakterdedir. Bölgede hiç Hıristiyan ve Yahudi yaşamamakta, çünkü diğer Müslümanlar gibi bunlar da Hıristiyanlardan nefret etmektedirler. Müslüman olmalarını her şeyin üzerinde tutmakta ve diğerleriyle konuşmayı günah saymaktadırlar... Ali'nin türbesinde bazı değerli eşyalar vardır. Bunların arasında üç tane büyük altın kandil bulunmaktadır... Ülke Türklerin hâkimiyeti altındadır ve ülkenin yöneticisi olan Arap Emirler, Padişah'a saygı göstermektedir. Burada elli Türk askerinin bulunduğu bir garnizon bulunmaktadır. Seyahatimiz esnasında İranlılarla devam eden bir savaştan dolayı askerler savaşa çağırılmış, o sebeple garnizonda askeri personel bulunmuyordu..."* bilgisini paylaşmaktadır (Teixeira, 1710: 29).

4. Kerbela (Mexat Ocem/Meşet Hüseyin)

23 Eylül Perşembe günü Necef'ten ayrılan Teixeira, kuzeye doğru yedi fersah ilerledikten sonra bahçesinde Yahudilerin Peygamber Hezekiel (Ezekiel/Ezkhel)'in mezarı dedikleri ve bölge ahali tarafından bir ziyaretgâh olarak kabul edilen bir türbeyi ziyaret etmiştir (Teixeira, 1710: 30). Buradan bir günlük seyahatten sonra Meşet Hüseyin (Mexat Ocem) dediği bugünkü Kerbela şehrine ulaşan Teixeira, bu şehirle ilgili şu bilgileri paylaşmaktadır: *"Meşet Hüseyin (Mexat Ocem), İmam Hüseyin (Mam Ocem) ya da Hüseyin (Ocem) Camisi şehri, dört binin üzerinde iyi planlanmış haneye sahiptir. Şehrin nüfusu yerli Araplar ve bu topraklarda hüküm süren Türklerden oluşmaktadır. Seyahatimiz esnasında burada bulunan Türkler, Bağdat'ta süren savaş için gitmişlerdi ve burada hiç Türk bulunmuyordu. Burada ikamet eden Acemler de Türklerle İranlılar arasında devam eden savaş sebebiyle burayı terk etmişlerdi. Meşet Hüseyin'in tüm yerli halkı Rafaziler (Rafazis) ya da Şahî/Şîf (Xyahis)lerdir. Bunlar Ali ile aynı mezheptendirler ve daha önce bahsettiğim gibi diğerlerinden, yani Hıristiyan, Yahudi ya da Müslümanlığın diğer dinî mezheplerinden nefret etmektedirler. Bütün pazarlar tuğladan iyi bir şekilde inşa edilmiştir. Burada ticaret yapanlar, burasını bol ve bereketli bir hale getirmiştir. Burada bir cami ve Ali'nin susuzluktan ölen ve burada defnedilmiş olan oğluna ait bir türbe bulunmaktadır. Burada yaşayan Müslümanlar ve buradaki mezhebin üyeleri, Allah rızası için insanlara su vermeyi kutsal görev olarak kabul etmektedirler. Bu yüzden pek çok insan buraya gelmekte ve bu sudan içmektedir. Cami ve türbe buradaki inançlı insanlar için önemli bir mekândır. Burada satılan ticari mallar ucuz ve boldur. Satılan ticari mallar buğday, arpa, pirinç, yeşil sebze, meyve ve et ürünleridir... Meşet Ali'ye bağlı olan bu şehir, Arap Emiri Nusayr (Nuctyr)'a bağlı olmakla beraber, Türklere tımar ödemektedir. Ben buradayken Türkler ve İranlılar arasında süren bir savaş olduğu için burada bulunan Araplar Türklere ait eşyaları ve silahları talan etmişlerdi..."* (Teixeira, 1710: 30-32).

Teixeira'in sekiz gün gibi kısa bir süre kaldığı Kerbela ile ilgili verdiği bilgiler oldukça dikkat çekicidir. Özellikle şehrin idarî ve askerî pozisyonu, sosyal ve dinî dokusu, İslâm mezhepleri arasındaki problemlere atıfta bulunması, onun da diğer oryantalistler gibi gözlemlerinde ne kadar seçici davrandığını ortaya koymaktadır. Osmanlı Sultanı Kanunî Sultan Süleyman'ın 1534/35'te Necef ve Kerbela'yı ziyaret ettiği, buradaki su kanalını tamir ettirdiği ve kumlarla kapanan bahçeleri tekrar açtırarak mamur hale getirdiği bilinmektedir.¹³ Bağdat, Necef ve Kerbela'nın 1623 yılında Şah Abbas tarafından ele geçirilmesi arifesinde, bölgeyi ziyaret eden Teixeira'in Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetindeki bu şehirde herhangi bir olumsuzluğa işaret etmemiş olması oldukça önemlidir.¹⁴

5. Bağdat (Bagdat)

2 Ekim 1604 tarihinde Bağdat'a gitmek üzere yola çıkan ve 3 Ekim Pazar günü Fırat nehrinin kenarına ulaşan ve nehri sal ile adam ve yük başı ücret ödeyerek geçtiklerini belirten Pedro Teixeira¹⁵ Fırat nehri ve çevresindeki önemli şehirlerle ilgili olarak; *"Araplar ve İranlılar nehre Forat, Yahudiler ise Harat demektedir... Nehirden yukarı doğru çıktığımızda çok sayıda kasaba bulunmaktadır. Bunlardan en göze çarpanlar Gedida ve Hyt'dir... Diğer şehirler Haydyta, Haluz ve Tuba'dır... Nehrin aşağısında iki saatten biraz fazla yolculuktan sonra İsrail oğullarının Babil'e giderken geçtikleri Mezopotamya'da Fırat'ın yakınlarında bulunan bölge bulunmaktadır"* bilgisini paylaşmaktadır (Teixeira, 1710: 33 vd). Teixeira'in geçtiği bölgelerin kadim isimlerini kullanması, onun bölge tarihiyle ilgili önemli bilgilere sahip olduğunu göstermektedir.

¹² İlk defa 1263 yılında İlhanlı valisi tarafından Fırat nehrinden Necef'e bir kanal açılmıştır. Zamanla kumlarla dolan bu kanal, 1508 yılında Şah İsmail tarafından temizletirilerek işler hale getirmiştir. Ancak çöl kumlarıyla sürekli dolan bu kanalın yerine Osmanlı Sultanları III. Selim ve II. Abdulhamid zamanlarında yeni kanallar açtırılmış, 1912 yılında ise demir borular içerisine alınarak şehrin su ihtiyacı karşılanmıştır. Bkz. Ernst Honigmann (1997), "Necef", *İslâm Ansiklopedisi IX*, Eskişehir: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, s.158; Teixeira'in bahsettiği Yavuz Sultan Selim tarafından inşa ettirilen kanal ise muhtemelen Şah İsmail zamanında açılan ve sonradan dolan kanalın temizletirilmesi veya yeni bir kanalın inşası olmalıdır.

¹³ Ernst Honigmann (1997), "Kerbela", *İslâm Ansiklopedisi VI*, Eskişehir: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, s.581.

¹⁴ Safevî hükümdarı Şah Abbas'ın (1587-1629) Bağdat ve çevresini hâkimiyet altına alması ile ilgili geniş bilgi için bkz. Cihat Aydoğmuşoğlu (2013), *Şah Abbas ve Zamanı (1587-1629)*, Ankara: Berikan Yayınevi, s.169 vd.

¹⁵ Teixeira, nehrin geçiş ücretiyle ilgili olarak, *"Fırat nehrini bir sal ile adam başı, ya da yük başı 1 Maydın ödeyerek geçtik. Gümüş olan bu para birimi 11 Maradive karşılığındaydı. İngiliz para birimi ile 3 yarım pens etmektedir..."* demektedir. Bkz. Teixeira, 1710: 33.

4 Ekim pazartesi günü kuzeye doğru yolculuğuna devam eden Teixeira, bölgede karşılaştıkları Müslümanlardan bahsederken; *"Burada bulunan Müslümanlar (Alcorans) ile konuştuğuktan sonra burası hakkında bilgiler vereceğim. Bizim kiliselerimiz gibi Müslümanların camilerinde de kilise çanının bulunduğu gemi direğine benzer kule bulunmaktadır. Yukarı doğru çıkan, yuvarlak şekilde ve içerisinde dönerek çıkılan merdiven olan bir yapıdır. Buradan bir balkona çıkılmaktadır. Din hizmetlerinde görevli olan şahıs günün belirli saatlerinde, gündüz üç, akşam iki kez olmak üzere bu balkona çıkarak şu sözleri söylemektedir. "Allah büyüktür, Allah'tan başka yaradan yoktur, ben inanır ve şahitlik ederim ki Muhammed onun peygamberidir." Bu atlanılmaması gereken bir konudur ve insanlar Allah'ı övmek için başka deyimler de kullanmaktadır. Muhammed'in kitabı denen Kur'an ya da El-Kur'an (Alcoran) adı bu bölgeye verilmiştir"* demektedir (Teixeira, 1710: 35 vd). Pedro Teixeira, Alcoran kelimesini, hem Müslümanlar için hem de bölge adı olarak kullanmıştır. Bölgede gördüğü cami minaresi tasviri ve günlük okunan ezanla ilgili bilgileri oldukça özenli ve doğrulukla sunmuştur.

Hindistan'dan tanıştığı Hamburglu Joachim Ozemkroch adlı bir genç ile Fırat kenarında buluştuğunu ve onunla Bağdat şehrine girdiklerini söyleyen Teixeira, şehir hakkında: *"Bağdat, yerli halk tarafından Bağdat olarak adlandırılmaktadır. Şehir, Tigris nehrinin kıyısında kurulmuş ve bu nehir, yerli halk tarafından Digilah ya da Diyuglah olarak isimlendirilmektedir... Nehir üzerinde 28 teknelik bir köprü vardır ve kalaslardan yapılmıştır... Köprü'nün bitiminde ev ve duvarlara bağlayan demirden zincirler bulunmaktadır. Her gece köprü'nün bir parçası ortada kalmakta diğer parçası kıyıya çekilmektedir... İthal veya ihraç edilen her bir yük için 1 Maydin geçiş ücreti ödenmektedir... Bizim gibi Mezopotamya'dan gelenler ve Bağdat'a girecekler önce nehrin batısında bulunan bölüme geçmekte, geniş ve kuru bir hendeği aşmakta ve şehri Arapların saldırılardan koruyan toprak surdan geçerek şehre girmektedir... Hendek, 1601 yılında Vezir Hasan Paşa (Acen Passa Wazir) tarafından kazdırılmış ve aynı zat buraya bir pazar yeri, bir han ve bir kahvehane inşa ettirmiştir. Bunlar burada bulunan en güzel yapılarıdır... Bağdat'ın bu kısmında üç bin hane bulunmakta ve şehirde Müslümanlarca kullanılan umumi bir hamam ve her çeşit el yapımı ürün bulunmaktadır... Halka açık diğer bir bina ise daha önce bahsettiğim kahvehanedir."* bilgisini vermektedir (Teixeira, 1710: 37 vd).

Teixeira, *"Bağdat'ta İranlıların hâkimiyetinden kalma görkemli binaların kalıntıları bulunmaktadır. Bu binalara örnek olarak Cami verilebilir. Halk bu camiye Halife Camisi demektedir. Diğerleri ise nehir kıyısında bir zamanlar hastane olan medrese ve pazar yerindeki sütunlardır. Bu kalıntılara ilaveten göze çarpan iki cami haricinde bina bulunmamaktadır. Bu camilerden biri sol tarafta şehrin girişinde bulunan büyük kapının girişinde ve Paşa tarafından yaptırılmış olan camidir. Bu cami maliyetli bir yapıdır ve Müslüman olmayanların girişine müsaade edilmemektedir. Hayatını tehlikeye atmadan bu camilerden birine girmek, ancak dinini saklayarak mümkündür... Öteki cami şehrin diğer ucunda bulunan palmye ağaçlarının yakınında, su kanalının kenarında, halkın terk ettiği yerdedir... Bağdat'ta iki binin üzerinde ev bulunmaktadır... Bağdat'ın yerli halkı beyaz tenli, güzel, biraz inatçı ve sevecen insanlardır. Erkeklerin çoğu at üstünde bir yerlere gitmektedir... Kadınları çok güzeldir. Özellikle güzel gözlere sahiptirler. Kadınlar sokağa peçeyle çıkmakta ve şantal dedikleri elbiseleri giymektedirler. Bu elbiseler siyah değildir. Yüzlerini kapadıkları peçeler ise siyah renkte ve kumaşı deliklidir. Bu delikler sayesinde tanınmadan görebilmektedirler. Kasıtlı olarak görülmesini isteyen kadınlar yüzlerini açmaktadırlar... Şehirde çok sayıda hamam bulunmaktadır. Bu hamamların bir kısmı erkekler, bir kısmı da kadınlar içindir. Bu insanların bazıları hamam bağımlısı olmuştur... Halkın büyük çoğunluğu Arap'tır ve geri kalanlar Türkler, Kürtler ve Acem ya da İranlılardan oluşmaktadır. Savaş nedeniyle Acemlerin sayısı çok değildir... Bağdat'ta yaşayan ahali Türkçe, Arapça ve Farsça dillerini konuşmaktadır. En yaygın olarak kullanılan dil Türkçedir."* diyerek, şehrin mimarisi, hane sayısı, camileri, sosyal hayatı ve etnik durumuyla ilgili önemli bilgileri paylaşmaktadır (Teixeira, 1710: 38-41). Teixeira'ın verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla XVII. yüzyılın hemen başlarında Bağdat'ın beş bin haneye ulaşan bir nüfusu vardır ve bunların önemli bir kısmı Türk ve Araplardan oluşmaktadır. Özellikle şehirde Türkçe'nin hâkim dil olduğuna dikkat çekmesi önemlidir.

Pedro Teixeira'ın Bağdat'ta Müslümanların yanı sıra iki-üç yüz haneye ulaşan bir Yahudi nüfus ile on Ermeni, seksen Nasturî olmak üzere doksan haneye ulaşan bir Hıristiyan nüfusun yaşadığını, bunların ayrı mahallelerde ikamet ettiğini ve kendilerine ait kilise ve sinagoglarının bulunduğunu bildirmektedir (Teixeira, 1710: 40).

Teixeira'ın Bağdat ile ilgili verdiği en önemli bilgi şüphesiz ki şehrin konumu, kalesi, surların durumu, siperler, topraklar, asker sayısı ve idarî yapısıyla ilgili olanlardır: *"Şehre doğru ilerlediğinizde 28 teknelik nehri geçince büyük kapıdan giriş yapılmaktadır. Buna ilaveten nehre açılan beş kapı daha vardır. Akıntının geldiği kuzey ucunda bir kale bulunmakta ve bu kalede Paşa oturmaktadır. Kalenin burçları tuğladan yapılmıştır ve burçlarda topraklar bulunmaktadır. Paşa'nın bin beş yüz-iki bin kişilik maiyeti vardır. Kalenin kapısı güneye doğru bakmaktadır. Tüm arazi çok düz ve verimli topraktır ve görüşü etkileyecek dağ ya da tepe bulunmamaktadır... Sur bir buçuk fersah yükseklikte ve diğer tarafı yarım ay çizdikten sonra nehre uzanmaktadır. Karaya doğru uzanan iki kapı daha vardır. Bir tanesi ortada diğeri ise diğer tarafın sonundadır. Yakınında geniş bir hendek bulunmakta ve surlar tuğladan inşa edilmiştir. Mazgallı siper ve burçlar bulunmakta ve bunların arasında bulunan dört tanesi güçlü, iyi inşa edilmiş ve üzerine yerleştirilmiş olan pirinçten yapılmış toprakların ağırlığına dayanabilecek şekilde yapılmıştır... Burada bulunan Paşa, sivil ve askerî otoriteyi temsil etmektedir. Ancak şehirdeki yabancılar Sultan tarafından atanan bir koruyucuya*

sahiptir. Burada benim bulunduğum sırada yabancılar herhangi bir sıkıntıya girdiklerinde işlerinin halledildiğini gördüm... Bu şehri ve bölgeyi korumakla görevlendirilen asker sayısı on dört bin süvari ve piyade askeridir. Bu askerler Türkler ve diğer milletlerden oluşmakta ve dört-beş bin kadarı şehirde ikamet etmektedir. Bu askerlerin arasında bin beş yüz Yeniçeri (Janisaries) bulunmaktadır. Geriye kalan sayı birkaç yönetime bölünmekte ve daha önce söylediğimiz gibi Paşa'nın muhafızı olarak kalede kalmaktadır... Şehrin ortasında nehre doğru dükkânlarla dolu yedi-sekiz tane sokak uzanmaktadır. Müslümanlar ve handa kalan tacirler tarafından kullanılan mal ve el yapımı şeyler burada satılmaktadır. Bu sokaklar gecenin sonunda büyük demir zincirlerle kapatılmakta ve sokakların sonunda halkın Ali'nin parmağı ya da eli dedikleri geçit bulunmaktadır. Orada geceleyin çok sayıda kandil yakılmaktadır. Bu yerde genellikle Bölükbaşı (Bolugo Bassi) oturmaktadır. Bölükbaşı pazarda düzeni sağlamak ve kargaşaya mahal vermemektedir... İranlılar ve Türkler arasında birbirlerini tanımlamak için çoğunlukla Kızılbaş (Cazel Bax) ve Karabaş (Cara Bax) isimleri kullanılmaktadır... Bölükbaşı bir sorun olduğunda, asla uzlaşmamakta ve konuyu yargıç olan Kadı'ya yönlendirmektedir. Kadı sorunu çözmektedir. Sanırım bu çok mükemmel ve etkili bir metottur. Burada çok sayıda asker bulunmakta ve askerler savaş zamanında olduğu gibi her an savaşa hazır dırlar. Fakat burada kaldığım süre içerisinde herhangi bir kargaşa ya da düzensizlik görmedim..." (Teixeira, 1710: 38 vd). Teixeira'in şehrin askerî varlığı ve idaresi gibi konularda verdiği bu bilgiler, onun bir istihbarat memuru gibi çok titiz davrandığını göstermektedir. Bağdat ve çevresinde bulunan asker sayısının fazlalığı ise İran ile bölge üzerinde yaşanan hâkimiyet mücadelesinin bir sonucu olmalıdır. Teixeira'in burada dikkat çektiği bir diğer önemli husus ise Türklerin mezheplerine göre birbirlerini Kızılbaş ve Karabaş olarak tanımlamalarıdır.

Teixeira, Bağdat ve Babil şehirlerinin genellikle karıştırıldığını, bu iki şehrin birbirinden farklı olduğunu söyleyerek, şehrin tarihiyle ilgili olarak: "Bunu yazanlar genellikle bu Bağdat şehrini, Babil şehri ile karıştırmaktadır. Bu şehir ile diğer şehir arasındaki farklılıkları göstermek isterim. Babil şehri Fırat nehri kıyısında, Bağdat ise Dicle nehri kıyısında bulunmaktadır. Yine de okuyucunun tatmin olması için Müslüman kayıt ve tarihinde onun kökeni hakkında bilgi vereceğim... Müslüman kayıtlarına göre hicrî 145, milâdî 763 yılında daha sonraları Halife olacak olan Ebu Cafer, bir Arabistan şehri olan Kûfe'den gelir ve ülkenin bu bölümünde yerleşir. Bu bölgeden hoşlanır ve şehri Dicle nehrinin batı kıyısına kurar. Bu kısım daha önce bahsettiğim ülkenin Mezopotamya kısmında bulunmaktadır... Doğu kısmında yani şehrin şu an bulunduğu yerde kayda değer bir şehir bulunmamaktaydı. Yalnızca çiftlikler, bahçeler bulunmaktaydı ve Bağdat, fars dilinde Bagadat olarak okunmakta ve bağlık yer anlamına gelmektedir... Şehir, hicrî 487, milâdî 1092 yılında Halife El-muktedir Billah'ın oğlu El-Muktezir Billah'a kadar olan en şaşalı dönemlerinde Dicle nehrinin sellerine maruz kalmış ve zamanla önemini yitirerek harabeye dönmüştür. Kurulduğu ilk yerden 342 yıl sonra El-Muktezir Billah, şehri şu an bulunduğu yere taşımıştır..." bilgilerini vermektedir (Teixeira, 1710: 42). Burada bir tarihçi titizliği gösteren Teixeira'in Abbasi Halifesi Ebu Cafer Mansur tarafından Bağdat'ın kuruluşu, şehrin sel felaketi sebebiyle yerinin değişmesi, ikinci kez Halife Muktedir Billah'ın şehri bugünkü yerinde tekrar inşa etmesiyle ilgili verdiği bilgiler oldukça isabetlidir. Burada dikkati çeken diğer bir husus, Teixeira'in hicrî ve milâdî tarihi çok az yanılma payıyla kullanmış olmasıdır.¹⁶

Teixeira'in Bağdat'ın ticarî hayatıyla ilgili olarak: "Ülkede pamuk ve ipek üretimi yapılmakta ve şehirde ip haline getirilmektedir. Bu ipler, yaklaşık olarak dört bin adet dokuma tezgâhında dokunmaktadır. Dokuma tezgâhlarının tümü çalışır vaziyettedir. Savaş ve barış zamanında tüccarlar İran ve Hindistan'dan Basra yoluyla, çöl üzerinden Haramit, Halep, Şam, Tripoli ve diğer çeşitli yerlerden mallar getirmektedir. Bu mallar burada bulunan üç ayrı gümrük binasından geçmektedir. Burada bir darphane bulunmakta, altın, gümüş ve bakır paralar basılmaktadır. Şehirde ok ve mızrak talimi için iki meydan bulunmaktadır. Denizden uzak olan yerler için bol miktarda tuz bulunmaktadır. Bu tuzlar gölden getirilmektedir. Gördüğüm diğer şeyler arasında şehirde bulunan bir sokak dikkat çekicidir. Bu sokak altın ve gümüşçülerle doludur. Bu dükkân sahiplerinin tamamı Müslümandır ve bunlar çok ince ve pahalı işler yapmaktadırlar." (Teixeira, 1710: 41). Teixeira'in, Bağdat'taki ticarî hayat ile ilgili olarak şehirde dokuma tezgâhlarının fazlalığı, bir darphanenin ve üç gümrük binasının bulunması ve kuyumculuk işlerinde ileri seviyede olması gibi verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre XVII. yüzyılın hemen başlarında şehrin ekonomik ve ticarî hayatının oldukça canlı olduğu anlaşılmaktadır.

Pedro Teixeira, ziyaretini gerçekleştirdiği dönemde Bağdat üzerinde yaşanan Osmanlı-İran mücadelesine ve şehrin siyasî durumuna da şahit olmuştur. Şehrin Osmanlı Paşası ve İranlılarla olan mücadelesi hakkında; "... Onun adı Yusuf (Issuf ya da Juceph) Paşa'dır. Çerkez (Xerquez) ulusundandır. Bu yerin yıllık tımarı 250.000 duka değerindedir... Biz ayrılmak üzereyken İstanbul'dan Padişah'ın adamları olarak on beş Kapıkulu (Capgis) geldi ve ona Vezir unvanını vererek bölgeyi yedi yıl süre ile yönetime iznini getirdiler. Büyük Türk'ün hediyesi olarak sırma kumaşlı kaftan, kılıç ve atı için altın zincirli bir eyer takımı sundular. Padişah'ın hediyesi olarak verilen yönetim yerlerinden birincisi Mısır'da Kahire, ikincisi Bağdat, üçüncüsü ise Tebriz'dir. Biz şehre geldiğimizde şehir İranlıların taarruzu altındaydı ve şehre doğru ilerledikleri söylenmekteydi. İran Şahu Şah Abbas'ın komutanı ve veziri Allahverdi (Ala Verdi)'nin üç yüz kadar askeri sura kadar ulaşmış, ancak yüklerini geride bırakarak bölgeden çekilmişlerdi. Çekilmenin sebebi henüz bilinmemektedir. İranlılar daha sonra Bağdat'a çok yakın bir

¹⁶ Bağdat şehrinin kuruluşu ile ilgili bkz. M. Streck (1997), "Bağdat", *İslâm Ansiklopedisi II*, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s.197 vd; Bahriye Üçok (1979), *İslâm Tarihi Emeviler-Abbasiler*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, s.94.

bölge olan Kürdistan (Curdistan) içlerine doğru birkaç akında bulunmuşlardır. Burası Bağdat'a çok yakın olan bir ülkedir. Başkenti Süster'dir. Sus ya da Suza olarak söylenmektedir." demektir (Teixeira, 1710: 43). Pedro Teixeira'in Çerkez Yusuf Paşa ve yıllık tımar ile ilgili verdiği bilgiler oldukça değerlidir.¹⁷ Bu dönemde Safevilerin Bağdat üzerindeki baskıları hakkında önemli bilgiler veren Teixeira, coğrafi olarak Kürdistan bölgesini tarif ederken de Bağdat'ın doğusunda, başkenti Süster olan bölgeyi işaret etmektedir.

6. Ana (Anna)

13 Aralık 1604 tarihinde Halep'e giden bir kervanla Bağdat'tan ayrılan Teixeira, zor bir yolculuktan sonra 24 Aralıkta Fırat nehri kıyısında bulunan Ana (Anna) şehrine ulaşmıştır. Antik bir kent olan Ana ile ilgili olarak Teixeira; "Büyük, antik geçmişi olan bir şehirdir. Bunu halkın geleneklerinin yanında bize kesin bilgi veren kutsal metin, yani Kralların 2. Kitabı'nın 19. Bölümü'nden okuduğumuza göre Assyria kralı Sennacherib, Hezekiah'ı tehdit etmekte ve mektubunda diğer şeyler arasında ona Hamath kralının, Arpad kralının ve Ana (Hena), Ivah ve Sepharvaim şehrinin krallarının nerede olduğunu sormaktadır. Bu basit bir şekilde şehrin eskiliğini göstermektedir..." demektir (Teixeira, 1710: 50). Fırat nehri üzerinde bulunan Ana şehrinin tarihiyle ilgili bilgi veren Teixeira'in özellikle bölge tarihiyle ilgili kutsal metinlerde geçen bilgilere göndermeler yapması, onun tarihçiliği konusunda şüphe bırakmamaktadır.

XVII. yüzyılın hemen başında Ana'nın idarî, askerî, etnik ve dinî durumuyla ilgili olarak Teixeira; "Ana Fırat nehrinin her iki yakasında kurulmuştur... Nehrin kuzey bitiminde bir ada bulunmaktadır. Aşağısında ve yukarısında ekilip biçilen pek çok ada vardır. Bu adanın etrafı surla çevrilidir. Bu surlar yıkılmak üzeredir. Adaların kuzey ucunda bulunan kalede yüz Türk askeri bulunmaktadır. Burada top gibi silahlar vardır. Palmiye ağaçlarının gölgesinde evler yer almakta, şehirde bir Pazar yeri ve halka açık bir hamam bulunmaktadır... Bölgede bulunan hane sayısı dört yüz civarındadır. Bunların yüz yirmisi Yahudi Araplara aittir. Bu Yahudi Araplar, çok varlıklı değiller ve ortalama bir hayat sürmektedirler. Yahudiler gümrük ve vergi ödedikleri için şehir yöneticisi tarafından iyi bir şekilde gözetilmektedir. Bu Yahudiler, Müslümanlar gibi kendi evlerine sahip olabilmektedir. Şehir iki bölgeye ayrılmaktadır ve bu bölgelerden birisi eski yerleşimciler olan Müslümanlar ve diğerinde Gayrimüslimler bulunmakta ve Müslümanlara saygı duymaktadırlar. Diğer grupta Shevler¹⁸ bulunmakta ve bunların ataları güneşe tapıyorlarmış. Bu geleneklerini gizli saklı devam ettirmektedirler... Bölgede bulunan yönetici bir Arap'tır ve Emir Hamid Ebu Rişa (Hamed Aburixa) olarak adlandırılmaktadır. Bu yönetici Türklere bağlıdır. Bölgeden geçen tüm mallardan alınan vergi ve gümrükler, Emir'e ödenmekte ve baremleri adet olarak değil yük olarak belirlenmekte olup her bir yük için 5 duka ücret ödenmektedir. Bu ödemelerde memurlar tarafından hile yapılmakta ve ödeme yaklaşık 10 dukaya gelmektedir. Bu durum değerli mallarda önem kazanmaktadır. Bu mallar ipek, kumaş ve baharat benzerlerindedir. Bu gibi mallarda fazla ücret talep edilmektedir. Ülkede bol miktarda hurma bulunmakta ve bu hurmalar satılmak için Halep, Şam ve Tripoli'ye götürülmektedir. Çoğu insan geçimini bu yolla temin etmekte olup burada bulunan erzak niteliğindeki mallar Bağdat'tan getirilen pirinç haricinde iyi kalitede değildir. Burada seyyahlar ve gezginler için en büyük sorun koyun ve kuzu eti haricindeki malları satın alacak her hangi bir pazarın bulunmamasıdır. Pazarın bulunmaması Emir'in emrinden dolayıdır. Çünkü ülkede bulunan Araplar o kadar seviyesizler ki hırsızlık yapmak için fırsat elde ettiklerinde ne Tanrı ne de Sultan'dan korkmaktadırlar. Bu yüzden bir şey satın almak isteyenler ihtiyaçlarını satış yapan özel evlerden tedarik etmektedirler..." bilgisini vermektedir (Teixeira, 1710: 50 vd). Görüldüğü üzere Teixeira, bölgedeki Müslümanlar, Türkler ve Arap Yahudilerden bahsetmekte, Yezidilerin inancıyla ilgili bilgi vermektedir. Teixeira'in dikkat çektiği bir diğer nokta ise vergi ve gümrük memurlarının yaptıkları usulsüzlükler ve Arapların düzene karşı tavırları konusudur.

7. Türkmen Obaları

13 Ocak 1605 tarihinde Ana'dan ayrılarak Arapların "Yahudi Dağı" anlamına gelen Tel-Alyud olarak adlandırdıkları mahalden geçen Teixeira, Sukan (Sucana) yolu üzerindeki arazide Türkmen obalarıyla karşılaşmış ve onlar hakkında oldukça kıymetli olan şu bilgileri vermiştir: "Düz bir ovaya geldiğimizde kırk hanelik bir Türkmen (Turkyman) obasıyla karşılaştık. Ovada Türkmenlerin develeri, atları, katırları ve sığırları otlamaktaydı. Türkmenlerin çadırları, yuvarlak ve çatıları dışbükey yapıdadır. Çadırları oluşturan kafes, direk ya da kamışlardan oluşmakta ve keçeyle kaplıdır. Çadırların tümü taşınabilir ve toplandığında bir yerden bir yere deve üzerinde nakledilebilmektedir. Türkmenler, gerçek Türklerdir. Türkistan (Turkestan)'dan gelmiş olup kir yaşamıyla barışıkırlar. Daha önce Arapların sahip olduğu bu arazide hayatlarını sürdürmekte olan Türkmenler, kendilerini Taife (Tayffas) olarak nitelendirmekte, Araplar ise onlara Kabile (Cabiley) demektir. Kabile denen bu aile grupları hayvanlarıyla beraber yaşamaktadırlar. Türkmenler at üstünde ya da yaya olarak güçlü ve cesur, sağlıklı kol ve bacaklara sahip, işlerini sabırla gören, sorumlulukta kararlı olan ve hayvanlarının ürünleriyle geçinen insanlardır. Fakat hırsızlık (yağma) şansı ellerine geçtiğinde bu şansı asla ellerinden kaçırmazlar... Türkmen kadınlar kendilerini saklamamakta fakat sağlam ve kararlı bir tutumları bulunmaktadır. Genellikle sığırlara kadınlar bakmaktadır... Başlarına piramit şeklinde başörtüleri takmaktadırlar... Ayın 26'sında Çarşamba günü şafak sökerken buradan ayrıldık ve kuzeye doğru 3 fersah yürüyerek büyük geniş düz bir ovaya geldik... Bu bölgede çok sayıda koyun sürüsüne, deve ve

¹⁷ Yusuf Paşa'nın 1623 yılında ölümüne kadar Bağdat Beylerbeyliği görevinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bkz. M. Cavid Baysun (1997), "Bağdat", *İslâm Ansiklopedisi II*, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s.206.

¹⁸ Muhtemelen Yezidileri kastetmektedir.

diğer hayvanlara sahip olan başka bir Türkmen kabilesi bulunmaktadır. Bu insanlar temiz, düzenli ve ağır başlılar fakat diğer Türkmen kabilesi gibi çok kolay ve uygar insanlar değiller... Ayın 30'unda Pazar günü gün ağarırken yola çıktık ve düz ve güzel bir arazi üzerinde kuzeybatıya doğru ilerledik. Yolumuz üzerinde yüksek dağlar ve tepeler bulunmaktaydı. Bu düz arazi üzerinde bir Türkmen obası ve onlara ait çok sayıda sığır gördük. Çadırları birbirinden ayrı ve uzaktı. Bu hayvanlar ve çadırlar Türkmenlerin Beydilli (Beghdely) kabilesine aitti. Bu düz arazide tek başlarına hayvanlarını otlatan bu Türkmenler, Emir'i tanımamakta ve sekiz yüz atlı ve okçudan oluşan kuvvetleriyle diğer Türkmen obalarının üzerinde bulunmaktadırlar... Güneş batmadan yarım saat önce suyu kötü olan bir kuyuya geldik ve bu kuyudan Türkmenler hayvanlarına su veriyorlardı... Ocak ayının 31'inde pazartesi günü şafak sökmeden 2 saat önce yoldaydık ve gece çok karanlıktı... Sağanak yağmur altında saat 9'a kadar yürüdük ve bir köye ulaştık. İki dağ arasında dağın eteklerine kurulmuş olan bu köy Sukan köyüydü. Köyde kerpiçten yapılmış kötü durumda yüz elli hane bulunmaktaydı. Evlerde Araplar ve Türkmenler yaşamaktadır... Bu kasabanın ortasında büyük bir kısmı yıkılmış olan bir kale mevcuttur. Tıpkı Taybah'ta bulunan kale gibi Şam ve Trablus'tan, Bağdat ve Basra yönüne giden ve dönen kervanların güvenliklerini sağlamak amacıyla inşa edilmiş bir kaledir. Bu sistem Türklerin bölgede hâkimiyetlerini sağladıktan sonra değişime uğramıştır. Kalenin çatısında haydutları korkutmak üzere bulundurulmuş bir demir topun bulunduğunu hatırlıyorum..." (Teixeira, 1710: 57-60 vd).

Teixeira'in Ana'dan Halep'e giderken yol üzerinde gördüğü Türkmenlerle ilgili verdiği bilgiler oldukça önemlidir. XVII. yüzyılın hemen başlarında Bağdat'tan Halep'e kadar olan sahada Türkmenlerin meskûn olduğu bilgisini paylaşan Teixeira, onların geçim kaynakları, yurtları, otağları, kabile hayatları, erkek ve kadınlarının hal ve hareketleriyle ilgili tespitleri, onun gözlemlerinde ne kadar hassa olduğunu göstermektedir.

8. Halep (Aleppo)

5 Şubat 1605 tarihinde Sukan'dan ayrılan Teixeira, iki fersah yol aldıktan sonra iki yüz elli haneden oluşan Hıristiyan Frenklere (French) ait bir kasabaya geldiğini söylemektedir. Kasabada hala ayakta kalan gözlem amacıyla kullanılan taş ve kireçten yapılmış olan bir kule ve düz mermer taşından yapılmış olan bir kiliseden bahseden Teixeira, Taybah adındaki bu kasabanın Türklerin kontrolündeki Sancak (Sangiach)'a bağlı olduğunu belirtmektedir. Şam ve Trablus'a giderken buradan geçen kervanların deve başına yüklü olsun ya da olmasın 8 pense denk gelen 50-60 maradiv gümrük vergisi ödediklerini bildiren Teixeira, bu verginin sebebini taşımada kullanılan develerin Halep'te satılmasından kaynaklandığını ifade etmektedir (Teixeira, 1710: 63).

10 Şubat 1605 tarihinde Taybah'tan ayrılan Pedro Teixeira, Drahem, Corna Zebat, Acle, Melhuah, Safyra, Tel Aron, Tel Axarab kasabalarını geçmiş, 14 Şubat 1605 tarihinde Halep şehrine ulaşmıştır (Teixeira, 1710: 66). Bu şehirde yaklaşık iki ay kalan Teixeira, Osmanlı Devleti'nin güneydeki en önemli vilayetlerinden olan Halep şehrini oldukça tafsilatlı bir şekilde tanıtmıştır. Özellikle şehrin etnik ve dinî durumu ile canlı ticarî hayatı hakkında verdiği bilgiler çok kıymetlidir.

Teixeira, şehrin adı ve konumuyla ilgili olarak; "Hıristiyan Frenkler, Ermeniler ve Yunanlılarca Aleppo, Türk ve yerli Araplar (Moors) tarafından Halep olarak adlandırılan şehir, daha önceden Yahudilerce Aram Sobah olarak adlandırılmakta olup Suriye'de bulunan Komagene (Comagene) eyaletinin başşehridir. Şehir dört tepe arasına kurulmuş tarihî nitelikte olan bir şehirdir. Ilımlı bir havası ve temiz suyu bulunmaktadır. Su iki günlük mesafede bulunan Fırat nehrinden kanallar vasıtasıyla şehre getirilmekte, özel ve kamuya ait çeşmelerden dağıtılmaktadır. Bu çeşmeler özel işçilikle yapılmış ve bunların bazıları Singa nehri civarında bulunmaktadır. Yerli halk nehre Kikan, Yahudiler ise Kikanos adını vermektedir. Nehir toprağın verimini arttırmakta ve muhteşem bir bereket vermektedir. Bu yüzden şehrin etrafındaki arazilerde çok hoş bir görünüm oluşturan meyve ağaçlarıyla dolu bahçeler bulunmaktadır. Fakat şehirde bazen veba hastalığı ortaya çıkmakta, bu rahatsızlık ülkenin havasından kaynaklanan ya da diğer ülkelerle ticaret yapan insanlardan gelmektedir. Bu ticareti yapan insanlarla daha sonra konuştum ve bunlar Venedikliler, Fransızlar ve İngilizlerdi..." demektedir. (Teixeira, 1710: 68). Teixeira, Halep şehrinin konumu, adı, su kaynakları, iklimi ve bağlarıyla ilgili bilgi verdikten sonra dikkat çektiği en önemli husus şehirde görülen veba hastalığı ve bunun şehre dışarıdan gelen Avrupalılar tarafından taşındığı konusudur.

Teixeira, XVII. yüzyılın hemen başlarında Halep şehrindeki hane sayısını yirmi altı bin olarak vermekte, şehrin etnik ve dinî durumu, mabetleri ve sosyal yapısıyla ilgili olarak; "Şehri çevreleyen surlar, Araplar tarafından antik bir mimariyle inşa edilmiştir. Şehir kırk beş bölgeye bölünmüş ve bunlardan yirmisi surların içerisinde bulunmaktadır. Geriye kalan yirmi beş bölge oldukça büyüktür ve surların dışında yer almaktadır. Her bölgenin sonunda işçilikli bir kapı vardır. Şehirde yirmi altı bin hane bulunmakta ve evler taştan düzgün bir mimariyle inşa edilmiştir. Özellikle bazı evler, oldukça geniş bir şekilde yapılmışlar. Türk ve Arapların evleri o denli büyük değil fakat Yahudiler, Ermeniler ve Rumlara ait evler o kadar şaşalı ki içerisinde prenseslerin eğlendirilmesi sağlanabilir... Kale halkı, Müslümanlar ve Türklerden oluşmaktadır... Şehirde genellikle Türkçe ve Arapça konuşulmaktadır. Müslüman ve Türklere ilaveten bölgede Ermeniler, Marunîler, Keldanîler ve Yunanlılar yaşamaktadır... Halep'te üç yüz cami bulunmakta ve bu camilerden yedisi oldukça görkemlidir. Camilerin tavanları Kur'an'dan ayetlerle kaplanmış ve tavanları kubbe şeklinde tasarlanmıştır... Şehirde aynı zamanda inziva yeri olarak kullanılan birkaç tane han bulunmaktadır. Çok güvenli yerler olduğundan dolayı hana gelen yolcular ve tacirler eşyalarıyla beraber burada

konaklamaktadırlar. Hanlar taştan yapılmış ve büyük kapılara sahipler ve bu kapıların orta kısımlarında demir zincirler bulunmaktadır. Bazı camilerin avlularında mermerden imal edilmiş ve güzel suyu olan çeşmeler bulunmakta olup, su pirinçten yapılmış horoz başlı musluklardan akmakta ve fazla sular bir ark vasıtasıyla dışarı akıtılmaktadır... Şehirde devlete ait bir hastane bulunmaktadır. Bu hastanenin büyük geliri vardır. Şehirde birkaç tane kapalı çarşı mevcut olup taştan yapılmışlardır. Çarşular güzel bir mimariyle inşa edilmiştir. Şehrin ortasında yollar mermerle kaplanmıştır. Şehirde iki yüksek tepe bulunmakta olup üzerinde bir kale bulunmaktadır..." diyerek, adeta şehrin bir panoramasını sunmakta ve şehrin oldukça müreffeh olduğunu bildirmektedir (Teixeira, 1710: 68 vd).

Teixeira, Halep kalesi ve idarî yapısıyla ilgili olarak "Kaleye dönecek olursak, konumu itibarıyla doğal olarak çok güçlü ve görüldüğü kadarıyla sanatsal bir mimariyle inşa edilmiş. Fakat günümüzde olması gerektiği kadar çok savunulabilir durumda değildir. Şehre tepeden bakmakta ve birkaç tane topu mevcuttur. Etrafında içerisi tamamen suyla dolu ve üzerinde bir köprü olan hendek bulunmaktadır. Duvarlar çok güçlü değil ve inşası kaba bir şekilde yapılmış. İlaveten bir su kuyusu bulunmakta fakat kuyu susuzdur. Kalede bir Ağa ile beraber genellikle bir bölük yeniçeri askeri kalmakta ve Paşa, aşağıda şehirde yaşamaktadır. Kale içerisinde altın ve gümüş sikkeler basıyorlar. Gümüş sikkeleri Şahî (Xay) olarak adlandırıyorlar... Şehrin yöneticisi olan Paşa, şehri Seğmenler (Segmens) adı verilen muhafız askerlerle beraber üç bin yeniçeriden oluşan garnizonla yönetmektedir. Paşa, sivil ve askerî olarak en üst rütbeli amir durumundadır... Şehirde adalet işlerinden sorumlu bir kadı bulunmakta ve bu kadı hem Müslüman hem de Hıristiyan tebaaya hizmet etmektedir. Mükemmel bir filozof olmanın yanında kalburüstü bir adalet yönetimini haizdir. Dinî hizmetlerde ise bizdeki başpiskopos konumunda olan müftü bulunmaktadır. Müftünün halk arasındaki yeri oldukça şerefli ve onurludur... İnsanlar genellikle iyi ve dürüstler. Kadınlar sokağa çıktıklarında yüzlerini peçe ile kapamakta. Fakat çocukların güzellikleri tartışmasızdır..." (Teixeira, 1710: 69-71).

Teixeira, Halep şehrindeki gayrimüslimlerle ilgili olarak; "Şehirde duvarlarla çevrili bir mahalle içerisinde sayıları yaklaşık bin haneye ulaşan Museviler de yaşamaktadır. Musevilerin oldukça güzel evleri vardır. Mahallelerinde büyük bir sinagog bulunmakta ve bu sinagog yaklaşık 1500 yıl önce yapılmış ve halen ayakta durmaktadır. Ticaret, alım satım, el işçiliği, oymacılık ve kuyumculukla iştigal eden Musevilerin büyük çoğunluğu zengindir. Şehirde yaklaşık olarak bin beş yüz yerli Hıristiyan aile vardır. Onların mahalleleri ayrı değil, bilakis şehirle iç içedir. Her bir mezhebin kendine ait birbirine yakın bir kilisesi bulunmaktadır. Bu kiliseler küçük, bakımsız ve kötü bir inşa yapısına sahiptir. Eğer taşlarından birisi düşse tamir edilmesi imkânsızdır. Kiliselerin kendi papazları bulunmakta ve bu papazlar Aziz Gregory'nin talimatıyla evlenebilmektedir. Onların aynı zamanda Ermeni bir piskoposları da bulunmakta ve onunla birkaç kez konuşma şansını yakaladım..." demektedir (Teixeira, 1710: 70). Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere Teixeira, Halep şehrinde Osmanlı idaresinde yaşayan Hıristiyan ve Yahudiler gibi gayrimüslim unsurların kendilerine ait mahalle ve ibadethanelerinde her türlü hukukî hakka sahip bir şekilde özgürce yaşamaları gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu gerçeği, Pedro Teixeira gibi Batılı bir oryantalistin ağzından işitmek oldukça önemlidir.

Halep şehrinin ticarî durumuyla ilgili olarak Teixeira; "Burada ticaret yapan yabancılar, Venedikli, Fransız ve İngilizlerden oluşmaktadır. Bunlar kendilerinin ve mallarının güvenliği için hanlarda yaşamlarını sürdürmektedirler. Bu milletlerin kendi konsülleri (meclisleri/cemaatları) ve liderleri bulunmakta ve kendi aralarındaki anlaşmazlıkları aralarında çözmektedirler. Benim şehirde bulunduğum esnada şehirde konsül dâhil Venedikli on dört aile bulunmaktaydı. Uşaklar dâhil her bir ailenin iki oyu bulunmakta, bir tanesi de bir kişinin yokluğunda oy sahibi olmaktaydı. Eğer birisi ölüyor ya da uzağa giderse yedek oy sahibi onun yerine geçmekteydi. Bunun ticaretin kesintisiz devamı için yapılmakta olduğunu düşünüyorum. Bu milletin buradaki ticareti yıllık bir milyon ya da bir buçuk milyon altından oluşmakta ve Venedik'ten gönderilen beş-altı bin parça yün, ipek ve sırmalı ipek kumaşlar ticaretin çoğunluğunu oluşturmaktadır. Bu mallara karşılık olarak ham ipek, safran, pamuk, kimyon, küçük Hindistan cevizi, karanfil, fındık, değerli taşlar, inci taneleri, altın sikkeler ve diğer ticaret malları almaktadırlar. Bütün bu mallardan elde edilen parayı Kotimo dedikleri bankaya vermekteler ve buradan elde edilen kazançla hanlarda bulunan eczacı ve doktor ile kilisedeki papazlara ödeme yapılmaktadır. Bu paralar ile aynı zamanda Paşa ve diğer memurlara alınan hediyeler ve tercümanın giderleri karşılanmaktadır... Fransızların da aynı şekilde konsülleri bulunmakta ve bu konsülün başkanı, bizzat Fransa kralı tarafından ömür boyu görevli olarak atanmaktadır. Yeni bir başkanı, ancak diğerinin ölümü üzerine göndermekte ve yıllık üç bin duka maaş ödemektedir. Bu başkanın kendi evinde ya da kaldığı han içerisinde bir şapel ve şapelde görevli bir papaz bulunmakta ve cemaat onu dinlemek için şapele gitmektedir. Benim bulunduğum esnada orada beş aile bulunmaktaydı. Şapele daha çok Venediklilerin gidip geldiğini gördüm. Fransızların yıllık sekiz yüz bin dukalık bir ticaret hacimleri bulunmakta ve bu kazancın %4'ünü Türklerin aldığı gümrük resmine, % 2'sini cemaate ve % 2'sini İstanbul'da ikamet eden Fransız elçiliğine ödemektedirler. Fransız konsülünün Türkler nezdinde özel bir ayrıcalığı vardır. Tüm yabancı Hıristiyanların hamisi durumundadırlar. Burada ticaret yapmalarına izin verilmemiş olsalar dahi, Hıristiyanlar Fransızların gölgesi altında dokunulmazlık hakkına sahip olmaktadır. Burada üç İngiliz ailesi bulunmakta ve konsül olarak bir tüccar bulunmaktadır. Ticaret hacimleri üç yüz bin duka gibi oldukça küçük bir miktardır. Ticari malları yün, ipek, kurşun, teneke, bakır, silah ve benzeri mallardan oluşmaktadır... Şehirde aynı zamanda iki Alman aile bulunmakta ve bunların ticaret hacimleri yüz elli bin dukadır... Şehir Akdeniz'den 80 fersah uzaklıktadır. Gelen giden tüm mallar Türklerin İskenderun (Scanderone) olarak adlandırdıkları Alexandrette limanından taşınmaktadır. Bu milletlerin ticaretlerinin büyük kısmı kiralanan develer vasıtasıyla bu limandan

yapılmaktadır. Yapılan bu taşıma yıllık olarak dokuz yüz bin dukalık miktara mal olmaktadır... Halep'te çok miktarda kaliteli ipek dokuması yapılmakta ve kırsal kesimde sert beyaz sabun üretimi yapılarak diğer bölgelere ihraç edilmektedir..." bilgisini paylaşmaktadır (Teixeira, 1710: 71-73). Burada Venedik, Fransız ve İngiliz tüccarların şehirdeki durumu, ticaret hacimleri, tecim malları, Osmanlı Devleti'ne verdikleri vergilerle ilgili bilgiler oldukça önemlidir. Özellikle Fransız tüccarların almış oldukları imtiyazlar sebebiyle Osmanlı Devleti nezdindeki yerine yapılan vurgu dikkat çekicidir.

Pedro Teixeira'in Halep'te dikkatini çeken bir başka olay, Ramazan ayından sonra Hac yolculuğuna çıkan kabilelerin uğurlanma töreni olmuştur. Bu törenle ilgili olarak "...Her yıl Ramazan'dan sonra Halep'ten Mekke'ye hareket eden bir kervan bulunmaktadır. Bu kervana daha sonra Şam'dan bir kervan katılmakta ve yolculuğa beraber devam etmektedirler. Ben orada iken Mart ayının 4'ünde yola çıktı ve insanların kalabalığını görmek muhteşemdi. Sayısız kadın erkek ve çocuk şehrin iki mil dışına kadar bu kalabalığa katılmak için gittiler. Paşa, Müftü ve diğer önemli şahıslar onlara eşlik etmek üzere onlarla beraber gittiler. Kalabalıkta davul ve zurna ile yapılan müzik bulunmaktaydı. Bu insanlar bu törene katılmakla, Mekke ve Medine'ye giden insanları uğurlamanın kendi günahlarının affedileceğine inanmaktaydılar. Bu kervanda üç bin deve, çok sayıda at ve diğer yük hayvanları bulunmaktaydı. Kervoanda sekiz yüz kadın, erkek, çocuk, bol miktarda erzak ve oradan Hindistan'a gönderilen para bulunmaktaydı." demektedir (Teixeira, 1710: 73).

9. Antakya (Antioc)

Pedro Teixeira, Halep'te yaklaşık iki ay kaldıktan sonra Venedik'e giden bir geminin İskenderun'da beklediğini öğrenir öğrenmez 5 Nisan 1605'te şehirden ayrılmıştır. Nibul, Afrin ve Ak Köprü'den geçerek 8 Nisan 1605'te Antakya (Antioc) şehrine ulaşan Teixeira, kentin Bilan Dağı (Gibel Bilan) eteklerinde kurulduğunu ve devamında bir gölün yer aldığını söylemektedir. (Teixeira, 1710: 76 vd). Antakya ile ilgili olarak; "Kentin yeri diğerleri kadar iyi değildir. Ancak dağın zirvelerinden doğan su sayesinde toprak verimli ve her şey yetişmektedir... Suyun miktarı o kadar çok ki insan eliyle yedi kola ayrılmakta ve her biri çok hızlı akmaktadır. Sular, üç büyük boruyla bir havuza doldurulmakta, fazla sular ise beş-altı adım mesafede bulunan ve hepsi güzel taş işçiliğiyle yapılmış bir bende akmaktadır. Buradan kapalı ve kapılı üç oda halindeki bir tuvalete akıtılarak temizlikte kullanılmaktadır. Çok temiz olan bu tuvaletler, Müslümanların kullandıkları tarzdadır. Kentte taş ve mermerden itinayla inşa edilmiş bir han bulunmaktadır. Han, genellikle buraya gelen kervanlar tarafından kullanılmaktadır. Handa Kadı'ya ait bir kahvehane vardır. Kentte Kur'an ayetleriyle süslenmiş kitabeli bir cami bulunmaktadır. Yapıların tamamı taştan imal edilmiştir. Şehirde dört yüz hane bulunmaktadır. Kerpiç ve taştan yapılmış olan evlerin hepsi tek katlı ve tek odalıdır. Bu kent, Seymenlerin çok fazla gelip, gitmesi sebebiyle bakımsız ve nüfusu az durumdadır." bilgisini paylaşmaktadır (Teixeira, 1710: 78).

10. İskenderun (Scanderone)

Antakya'dan ayrılıp muhteşem bir manzara eşliğinde Akdeniz'e ulaşan Teixeira, İskenderun Körfezi ve limanı ile ilgili olarak; "Suriye sınırında biten Komagene bölgesinde ve bizim kuzeyimize doğru 10 fersah mesafede bulunmaktadır. Ovası giriş yaptığımızda daoranışlarından Türk olduklarını anladığımız ellerinde mızrak olan beş atlı tarafından etrafımız çevrildi. Bizi korkutan bu adamlarla konuştuğumuzda burada Venedikli tüccarların yaşadığını ve onları korumakla görevli olduklarını öğrendik. Bizleri misafir ettiler ve bundan çok memnun kaldık. Dostça selamlaştıktan sonra büyük bölümü bataklık olan ovası geçip Müslümanların İskenderun, Frenklerin Alexandretta dedikleri kente geldik. Her iki isim aynı anlama gelmektedir. Burada vaktiyle çevresi sağlam kireç taşıyla çevrili bir şehir bulunmaktaydı. Bu kentin kalıntıları halen ayakta. Yanından geçtiğim bu şehirle alakalı mesnetsiz binlerce hikâye anlatılmaktaydı... Kıyıda uygun ticaret yollarından dolayı Halep ve Trablus yolu üzerinden ticaretle uğraşan yabancıların evleri bulunmaktaydı. Hıristiyanlar 15 yıldan beri burada bulunmakta, çünkü kara yoluyla taşıma elverişli değil... Burada Savunma amaçlı pirinçten yapılmış iki-üç adet top bulunmakta... Bu Aristo'nun 19'uncu kitabında tanımladığı Layaza körfezidir ve burada halen iki kale bulunmaktadır. Bir tanesi deniz kısmında bulunan ve şu an yıkık halde bulunan kuzeye doğru, diğeri ise güneye doğru bulunmaktadır. Bu kale halen mevcut ve limanın yarım ay kısmını oluşturmaktadır. Buraya gelen Venedik, Fransız ve İngiliz gemilerine ilaveten gelen diğer gemiler için büyük bir bekleme yeri bulunmaktadır. Burada Portekiz karavellerine benzer Mısır, İskenderiye, Tripoli, Kıbrıs, Girit (Candia), İstanbul ve diğer limanlardan gelen tüccar ve ticari mallar taşıyan çok sayıda gemi bulunmaktadır." bilgisini paylaşmaktadır (Teixeira, 1710: 78 vd).

Pedro Teixeira, şehirdeki Hıristiyanlar hakkında ise; "...Birisî İtalyan Fransisken mezhebine mensup bir din adamı tarafından hizmet veren bir kilise ile diğeri Yunan kilisesi altında faaliyet gösteren iki kilise yer almakta. Üç vîskonsül burada ikamet etmektedir. Birisi Venedikli, ikincisi Fransız ve üçüncüsü ise İngiliz'dir. Bunlar Halep Konsülü'nün altında hizmet etmektedirler... Burada Mayısın 10'unda paskalya bayramını (Easter Day) büyük bir coşkuyla geçirdik..." bilgisini vermektedir (Teixeira, 1710: 79). Teixeira'in İskenderun limanı ve kalesiyle şehirdeki Hıristiyanların kiliseleri ve bağlı oldukları konsüllüklerle ilgili vermiş olduğu bilgiler oldukça önemlidir. Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'deki önemli liman şehirlerinden biri olan İskenderun'un Halep üzerinden gelen malları Akdeniz'deki diğer liman şehirlerine aktaran çok canlı bir transfer merkezi olduğuna şüphe bırakmamaktadır.

11. Kıbrıs

12 Nisan 1605 tarihinde İskenderun limanından bir Venedik gemisiyle ayrılan Teixeira, Suriye kıyıları boyunca ilerleyip Canzir Burnu üzerinden batıya yöneldiklerini ve Karamanya (Caramania) denilen Anadolu'nun Akdeniz kıyısındaki topraklarını sağ taraflarına alarak Kıbrıs (Cyprus) adasına doğru seyahat ettikleri bilgisini paylaşmaktadır. 21 Nisan'da Salinas limanına demir attıklarını söyleyen Teixeira, limanda Venedik ve Alman gemilerinin yük almak için beklediklerini ilave etmektedir. (Teixeira, 1710: 80).

Pedro Teixeira, Kıbrıs adasıyla ilgili olarak; "...Çok dağlık olmayan arazi, verimli ve Venediklilerin burada hâkim olduğu zamandaki gibi çok fazla miktarda ürün vermektedir... Burada çok fazla miktarda pamuk üretimi yapılmaktadır. Adadan her yıl beş bin çuval pamuk ihracatı yapılmakta ve bu çuvallar en az 20 İspanyol Arrobası (11.502 kg) gelmektedir. Ayrıca üç bin çuval yün ihracatı yapılmaktadır. Bu malların ticaretini Venedikliler yapmakta ve burada İngiliz, Fransız, Felemenk konsoloslukları gibi kendi konsolosları da bulunmaktadır. Adada ipek, şeker, yüksek kalitede şarap ve bol miktarda peynir ve diğer ürünler üretilmektedir. Yerlileri Hıristiyan Yunanlılardır. Burası Türklere bağlı olan Hıristiyanların, başlarına Türk başlıklarını giydiklerini gördüğüm tek yer. Geçtiğim her yerde onların sadece kavuk takmalarına müsaade ediliyor. Bu şapka ya da başlıklar genellikle kürk kaplı ve mavi bir kumaşla sarıdır. Bu giyim şekli Yunanlılar içindir. Ermeniler için kırmızı geçerlidir. Museviler bazı yerlerde kırmızı ya da mavi şapkalar giymektedirler. Fakat burada mahkeme yakınlarında Portekiz'deki rahiplerin giydiklerine benzer mor renkte başlıklar giymektedirler. Türkler ve Araplar haricinde buradaki yabancıların hiç birine beyaz renk giymek için müsaade edilmemiştir. Bunların içerisinde yeşil renk, sadece Hz. Muhammed'in soyundan gelenlere müsaade edilmektedir. Eğer bu rengi giymeye yeltenen birisi olursa şiddetli bir şekilde cezalandırılmaktadır. İnsanlar bu rengi kullanmaya cesaret edememektedir. Sadece askerler bu yasaktan muaftır ve bu renkten bir parça ipeği başlıklarına iliştirebilmektedir... Yerliler kendi dillerinde Kıbrıs'a Portekizlilerin dedikleri gibi Chipro diyorlar. İtalyanlar La in Cipro, Türkler ve Araplar Kabros ve bazı bölgelerde de Kabrosi olarak anılmaktadır. Adanın güney kısmında bazı limanlar bulunmakta ve bunların arasında en iyisi Salinas limanıdır ve ismi sahip olduğu çok miktarda tuz ocağından gelmektedir. Buradan Venedik'e resmi yollardan çok miktarda tuz taşınmakta ve özel şahıslar tuz götürememektedir. Ada'nın Paşası her defasında bin dukalık tuz taşınmasına izin vermektedir. İzin ancak kapasitesi beş yüz fiçı ve yukarıya yük taşıyabilen gemiler için verilmektedir. Liman derin ve iyi durumdadır. Büyük gemiler karadan yarım fersah uzaklıkta 12-15 kulaç derinlikte demir atabilmektedir. Adanın başlıca büyük şehirleri Nicosia ve Funagosta'dır. Adanın geri kalanı çok sayıda kasaba ve köyle doludur. Biz Salinas limanına geldiğimizde Paşa orada bulunmaktaydı ve İspanya ve Malta taraflarından gelecek savaş filolarına karşı koyacak kaleyi deniz kenarına inşa ettirmekteydi. Kale çok büyük değil fakat kuvvetliydi ve limanı emniyete almak için inşa ediliyordu..." bilgisini paylaşmaktadır¹⁹ (Teixeira, 1710: 80, 73). Teixeira'in Kıbrıs adasında yaşayan halkın etnik ve dinî durumu, kıyafetleri, adada yetişen ürünler ve bunların ihracı, tuzlaların durumu, savunma tedbirleri, köy ve kasabalar ve Avrupalı tüccarların durumuyla ilgili verdiği bilgiler oldukça önemlidir.

Sonuç

9 Şubat 1604 tarihinde Hindistan'daki bir Portekiz sömürgesi olan Goa'dan ayrılarak, Hürmüz yoluyla 1 Ağustos 1604'te Basra körfezine ulaşan Portekizli tarihçi ve seyyah Pedro Teixeira, Basra, Nəcəf, Kerbela, Bağdat, Ana, Halep, Antakya, İskenderun ve Kıbrıs'a ulaşmıştır. 1 Mayıs 1605 tarihinde Venedik'e gitmek üzere Kıbrıs adasından ayrılan Teixeira, Rodos adası açıklarından geçerek Scarpantus adaları, Girit (Candia) burnu, meşhur İda dağı, Zant adası, Otranto, Venedik, Piyamonte ve Alpleri geçtikten sonra Savoy üzerinden Fransa'yı geçmiş ve İspanyol Hollandası'na ulaşmıştır. Buradan memleketi Antwerp şehrine gelerek yerleşmiştir.²⁰ Antwerp'te Hürmüz ve İran Şahları ile Hindistan'dan İtalya'ya Karadan Yolculuk adlı eserini kaleme alan Teixeira, bir oryantalist bakış açısıyla güzergâhı üzerinde yer alan şehirler ve kasabalar hakkında oldukça önemli bilgiler vermiştir.

XVII. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındaki topraklarda seyahat eden Teixeira'in verdiği bu bilgiler, gerek Osmanlı tarihi ve gerekse bölge tarihi açısından kıymetlidir. Teixeira, Basra'dan Kıbrıs'a kadar olan seyahatinde coğrafî yapı, iklim, yollar, geçitler, su yolları, köprüler, su kuyuları, bitki örtüsü, yaban hayvanları gibi bir seyyahın dikkatini çekmesi gereken konulara değinmenin yanı sıra bir tarihçi titizliği ve bir sosyal bilimciden beklenen gözlemleriyle öne çıkmıştır. Özellikle bölgenin coğrafyası ve tarihiyle ilgili bilgi verirken Mezopotamya ve Kommagene gibi antik dönemden kalan coğrafî isimleri kullanması, Nəcəf ve Kerbela gibi şehirlerin tarihiyle ilgili detaylı bilgiler vermesi, etnik ve dinî durumuna vurgu yapması onun iyi yetişmiş bir oryantalist olduğunu göstermektedir. Öte yandan Bağdat, Halep ve Kıbrıs gibi vilayetlerdeki kalelerin durumu, asker ve silah sayısı, ticarî imkânları gibi konularda vermiş olduğu detaylı bilgiler, aynı zamanda onun bir istihbarat subayı gibi bilgi topladığına işaret etmektedir.

¹⁹ Pedro Teixeira'in eserinde sayfa numaraları 80. sayfadan sonra 81 yerine sehven 73 olarak yazılmış ve bu hata sonraki sayfalarda devam ettirilmiştir. Bundan sonraki alıntılarda sayfa numaraları eserin orijinaline sadık kalınarak gösterilmiştir.

²⁰ Meyer Kayserling, "Pedro Teixeira'in seyahatini sonlandırdıktan sonra yerleşmiş olduğu Antwerp, İspanyol-Portekiz sürgünlerinin en eski Hollandalı yerleşimiydi. Orada İran ve Hürmüz kralları ve menseleri sıralaması hakkında olan çok değerli kitabını yayımladı. Orada Hindistan'dan İtalya'ya olan seyahatini kaleme aldı... Verona'da değil burada, muhtemelen 17. yüzyılın ortalarına doğru Yahudi inancı içerisinde öldü ve daha iyi bir dünyada atalarıyla bir araya geldi." demektedir. Bkz. J.J. Benjamin II (1859), s.5.

Pedro Teixeira'in seyahatnamesinde yer alan bilgiler, dönem ve bölge tarihi açısından oldukça kıymetlidir. Özellikle XVII. yüzyılın hemen başlarında Osmanlı Devleti'nin güney vilayetlerinden geçerken şahitlik ettiği olayları ve topladığı bilgileri büyük bir titizlikle seyahatnamesinde anlatması, dönemin ve bölgenin sosyal, siyasî, dinî, iktisadî ve kültürel durumunu ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu dönemde Teixeira'in şahit olduğu en önemli olay Osmanlı Devleti'nin İran sınırında yer alan vilayetlerinden Basra, Bağdat, Necef ve Kerbela üzerinde Safevîlerle büyük bir çekişme içerisinde olduğu gerçeğidir. Bölgede sürekli bir askerî hareketliliğin yaşandığı ve vilayet merkezlerindeki askerlerin dahi savaşta olduğunu beyan eden Teixeira, buna rağmen şehir merkezlerinde herhangi bir kargaşaya şahit olmamıştır. Osmanlı Devleti'nin Halep, İskenderun ve Kıbrıs gibi daha batıdaki vilayetlerinde ise çok canlı bir ticarî hayata şahitlik eden Teixeira, buradaki devlet idaresinin de tam manasıyla tesis edilmiş olduğunu belirtmiştir. Bu şehirlerde düzen ve intizamın tam olduğunu, Avrupalı tüccarlar ile Hıristiyan ahalinin özgür bir şekilde yaşadıklarını, kendilerine ait mülkiyetleri ve dinî mabetlerinin olduğu gerçeğini sürekli olarak dile getirmiştir. Sonuç olarak 1604-1605 tarihinde Osmanlı Devleti'nin güney vilayetlerinde seyahat eden Pedro Teixeira, bir oryantalistin refleksleriyle vermiş olduğu bilgilerle bölge tarihine ışık tutmuştur.

KAYNAKÇA

- (1902), *The Travels of Pedro Teixeira; with his "Kings of Hurmuz" and Extracts from his "Kings of Persia"*, (Trans. William F. Sinclair, Donald Ferguson), London: Hakluyt Society.
- AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat (2013), *Şah Abbas ve Zamanı (1587-1629)*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- BAYSUN, M. Cavid (1997), "Bağdat", *İslâm Ansiklopedisi II*, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s.199-211.
- BAYUR, Yusuf Hikmet (1987), *Hindistan Tarihi II*, Ankara: TTK Yayınları.
- BENJAMIN II, J. Joseph (1859), *Eight Years in Asia and Africa from 1846-1855*, Hanover.
- BEVERIDGE, Henry (1858), *A Comprehensive History of India*, Edinburgh: Blackie&Son.
- DEMİR, Tanju (2015), *Denizlerdeki Osmanlı*, İzmir: Yakın Kitabevi.
- GORTON, John (1833), *A General Biographical Dictionary Vol. II*, London: Whittaker & Co.
- HONIGMANN, Ernst. (1997), "Kerbela", *İslâm Ansiklopedisi VI*, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s.580-582.
- HONIGMANN, Ernst. (1997), "Necef", *İslâm Ansiklopedisi IX*, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s.157-159.
- MUGHUL, Muhammed Yakub (1987), *Kanuni Devri*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- PEDRO TEIXEIRA (1681), *Voyages de Texeira, ou l'Histoire des rois de Perse, traduite d'espagnol en françois*, (Ed. C. Barbin).
- PETER TEIXEIRA (1710), *The Travels of Peter Teixeira from India to Italy by Land*, London.
- STRECK, M. (1997), "Bağdat", *İslâm Ansiklopedisi II*, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s.195-199.
- ÜÇÖK, Bahriye (1979), *İslâm Tarihi Emevîler-Abbâsiler*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- WEISS, DE M. (1841), *Biyographie Universelle ou Dictionnaire Historique Vol. VI*, Paris: Furne et Libraires Editeurs.